

Развитие на банково-кредитното дело в крайдунавските градове след Освобождението до войните (1878-1912 г.)

Любомир Златев

Abstract: The development of bank and credit sphere in the danube cities after the liberation till the wars (1878-1912) The following article is revealing the development of the bank and credit system in the Danube Bulgarian cities in the period 1878-1912. The analysis shows that the biggest city on the Danube turned to be one of the most significant bank and credit centres in Bulgaria during this period.

Key words: bank, credit, financial capital

Времето от Освобождението до войните както за крайдунавските градове, така и за цялата страна може да се разглежда като своеобразен преходен период, свързан с излизането от икономическите рамки на една азиатска империя, която се поддържа от архаична държавно-правна регламентация, и преминаване към стопанските форми на организация, характерни за напредналите европейски държави. Обаче предвид слабото натрупване на национален капитал този процес е бавен и мъчителен. Макар че крайдунавските градове при тогавашните комуникационни възможности да имат известно предимство от гледна точка на географското си положение спрямо останалата част на страната, този процес и тук е също доста бавен. Още повече, че напредващата консолидация на българската държавност налага на деловите кръгове и въобще на целия стопански живот в Подунавието ориентирането „отвън навътре“, т.е. външноикономическите връзки на предприемачите от този регион изискват съответната санкция от страна на българските държавни власти. Освен това изграждането на национална стопанска инфраструктура от само себе си предизвиква интензифицирането на деловите контакти с вътрешността на страната. В това отношение безспорно много важна роля играе развитието на банково-кредитната система. В досега публикуваните исторически очерци за градовете от Подунавието този проблем само мимоходом е засяган или въобще не е бил обект на вниманието на изследователите. Целта на настоящата статия е да очертае в най-общи рамки началния период от създаването и развитието на банково-кредитната система в крайдунавските градове.

Русе се издига като най-голям стопански и административен център по Българското подунавие още в последните десетилетия на османското владичество. В първите години след Освобождението той е най-големият град в младото българско княжество. И ако има някакви по-решителни опити по това време за разчупването на унаследените стереотипи от османската епоха във финансово-кредитната система, те трябва да се търсят именно тук. В края на 1881 г. в Русе се основава, а от началото на 1882 г. започва и да функционира Акционерното спестително дружество „Гирдап“ с основен капитал от 1,5 млн. зл. лв. Фактически това е една от първите действащи частни банки в страната с пръв председател на управителния съвет Панайот А. Попов. Съгласно устава предметът ѝ на дейност е влогонабиране и кредитиране [1, с. 239]. В случая тази инициатива не е чисто русенска. По-скоро тя е акция, инспирирана „отгоре“, по време на режима на княжеските пълномощия. Създаденият тогава Държавен съвет с многобройни законодателни актове се стреми да насочи българското стопанско развитие по европейски път и главно да наложи акционерната форма на организация на предприемаческото съсловие, която в този момент широко се популяризира в Германия. Режимът на пълномощията пада в началото на есента на 1883 г. и нововъведенията му в стопанския живот на страната остават само добри пожелания. Дружество „Гирдап“ все пак се закрепва, а русенският предприемачески елит се

запознава по-отблизо с оперативното функциониране на акционерната финансова институция.

На 1 май 1884 г. БНБ открива първия си провинциален клон в Русе. Това е особено важен момент за стопанското развитие на града, защото БНБ тогава, пък и в следващите години, е главен и почти единствен кредитен институт в страната. В годината на откриване русенският клон отчита операции за 13 634 662 зл. лв., а през 1890 г. общото количество на операциите му нараства на 78 000 000 зл. лв. През 1884 г. русенският клон на БНБ отпуска кредити на обща сума 119 290 лв., а десет години по-късно тази сума нараства повече от три пъти.

Известна роля в кредитирането на предприемаческото съсловие от Подунавие в първите години след Освобождението изиграва възстановеният клон на "Банк Отоман" в Русе и кореспондентското ѝ бюро в Лом. През 1895-1896 г. централата на Отоманската банка в Цариград претърпява големи загуби при опити за спекула с турски и южноафрикански ценни книжа и ограничава до минимум своите операции в България. Към 1899 г. нейните клонове у нас окончателно преустановяват дейността си [5, л. 3 и сл.; 28, с. 250].

На 1 юни 1893 г. БНБ открива във Видин агентура, която на 1 януари 1907 г. се трансформира в клон. В Свищов банката има агентура от 1 септември 1897 г., която се преобразува в клон също на 1 януари 1907 г. С известно закъснение, едва от втората половина на първото десетилетие на XX в., се откриват агентури на БНБ в останалите крайдунавски градове: в Лом - на 15 октомври, в Силистра - на 28 октомври, в Оряхово - на 22 ноември 1906 г., а в Никопол и в Тутракан - на 1 ноември 1907 г. [3, с. 301].

Трябва да се отбележи още, че освен клоновете и агентурите на БНБ, в крайдунавските градове кредитна дейност извършват и популярните от преди Освобождението земеделски каси. Първоначално те функционират по стария образец, наследен от епохата на османското владичество, т.е. като напълно автономни институции. По законодателен път след 1895 г. се превръщат в държавни институции, а от 1903 г. земеделските каси се сливат и образуват Българска земеделска банка (БЗБ) [26, с. 403].

Известна роля в кредитната система на крайдунавските градове изиграват и създадените през 1896 г. спестовни каси към телеграфопощенските станции [29, с. 250].

Има податки, че в края на 80-те години на XIX в. във Видин развиват дейност две анонимни дружества, познати под наименованието "Терзийски дружества", които притежават значителни капитали [7, с. 11]. Пак там по това време съществува и подобно Търговско дружество, раздаващо на местното население парични заеми с големи лихви [27, с. 23].

В Свищов и Никопол през 1888 г. се създават също "спестителни дружества". Свищовското първоначално пласира 1200 акции от по 20 зл. лв. всяка. След това гласува допълнително още 800 акции, които също в най-кратко време се изкупуват и не достигат за всички, заявили предварително желание да станат акционери на дружеството. Основният капитал на дружеството е 40 000 зл. лв., но през следващата година нараства с още 48 000 зл. лв., след като се прибавят годишните вноски на членовете му. Капиталът на Никополското спестително дружество е значително по-малък – 7000 зл. лв. от продадените акции и 2000 зл. лв. от вноските на членовете му. Предижда се капиталът на това дружество да се увеличи до края на 1889 г. до 15 000 зл. лв. [15, с. 33].

В началото на 1890 г. в Лом се основава спестовно дружество "Богатство" със 100 члена и с капитал около 6500 зл. лв. Целта на дружеството е чрез месечни вноски от 5 до 50 лв. да увеличи достатъчно капитала си, за да могат да се раздават на нуждаещите се членове, заеми с малка лихва. Първоначално дружеството се

развива успешно и само за 2 години капитала му нараства на 100 000 зл. лв. [9, с. 26; 10, с. 19].

В Силистра към края на 80-те и началото на 90-те години на XIX в. развива дейност Акционерното спестително дружество "Бъднина", което пласира като кредити капитал от 204 336 зл. лв. с 12% лихва. Първоначално дружеството отпуска кредити само под гаранция, но от 1892 г. раздава такива и срещу ипотeka [17, с. 57].

Създаването на Първата българска търговска камара в Русе през пролетта на 1890 г. дава важен тласък в развитието на банково-кредитното дело в страната на акционерен принцип. Русенските делови среди достатъчно дълго време наблюдават как румънските застрахователни компании "Дачия-Романия" и "Насионала" работят у нас и изнасят български пари във от страната. Към Първата българска търговска камара се сформира специална комисия, която да разработи проект за създаване на българска застрахователна компания. В две последователни заседания на 30 ноември и 9 декември с. г. комисията подлага на окончателна редакция устава на бъдещето застрахователно дружество. Колебание се появява по отношение името на дружеството. По примера на румънската застрахователна компания "Дачия-Романия" се правят различни предложения за географски наименования с регионален характер като например "Мизия". Но в края се налага мнението, че тази инициатива не бива да се разглежда в тесни регионални рамки и дружеството трябва да носи име, което да изразява най-подходящо общобългарската му значимост. Така локалният патриотизъм отстъпва на заден план и се създава "България" – първото застрахователно дружество у нас. На 16 декември 1890 г. членовете-основатели са свикани на учредително събрание. Избран е управителен съвет в състав: председател – Панайот Попов, подпредседател Ив. Чорапчиев и членове – Г. Р. Цанков, Ц. П. Ковачов, Ст. Симеонов, Д. Р. Драганов, Н. Българов, Сп. Стоманияков, Г. Геров, П. Петрович, Т. Иванов, Д. С. Йонов. Учредителния протокол подписват още десет души. За новото акционерно дружество се записват 3380 акции всяка по 10 зл. лв. Открива се публична подписка за закупуване акциите на дружеството към БНБ, Акционерно спестително дружество "Гирдап" и банкерите Братя Симеонови, Братя Ковачеви и Тодор Иванов в Русе. За да се популяризира подписката, се отпечатва обявление в местната преса и вестниците "Свобода", "Ла Бюлгари" и "Балканска зора" в София и Пловдив, чието съдържание гласи: "По инициативата на Първата българска търговска камара състави се в Русе българско акционерно застрахователно дружество "България" против пожар: основен капитал един милион лева, разделени на десет хиляди акции". Много скоро подписката се разгръща успешно в почти всички по-големи градове на страната и уставният капитал на дружеството е надхвърлен значително. Но "България" си остава акционерно дружество с предимно дребно капиталово участие, в което много едри вложители няма и никаква чуждестранна банкова или застрахователна групировка не е допусната да се намесва. Макар основната дейност на дружеството да е застрахователна, то се занимава и с кредитиране на предприемаческото съсловие в цялата страна [24, с. 32-35].

На 25 февруари 1895 г. в Русе се създава най-мощната частна финансова институция в страната – Българска търговска банка (БТБ) [4, л. 1]. Нейните основатели са почти същите, които създават "Гирдап", Първа търговска камара и Застрахователно дружество "България". Много изследвания сочат БТБ като финансова опора на управляващата по това време Народна партия. Естествено намесата на тази частна финансова институция в политическия живот на града и страната се определя от политическата ориентация на мнозинството от членовете на управителното ѝ тяло, готово да подкрепи формиращата се Народна партия на премиера д-р Константин Стоилов. Финансовата групировка около БТБ и Застрахователно дружество "България" в Русе, както и няколко най-богати софийски фамилии, образуват ядрото на правителствената партия. Те създават в столицата

акционерно дружество, чийто партиен орган е в. “Мир” – най-добре списваният и с най-дълъг живот вестник в страната до 1944 г. [28, с. 12, 24].

Освен “Гирдал”, клонът на Отоманската банка, “България” и БТБ средата на 90-те години на XIX в. в Русе развиват дейност и две акционерни спестителни дружества. Първото е “Стремление”, основано през 1895 г., има основен капитал от 200 хил. зл. лв. разделен на 10 000 акции. Второто - “Економия”, с 10 хил. зл. лв. основен капитал си поставя за цел да кредитира най-вече членовете на шивашкия еснаф в града. В Русе се наброяват и много частни bankerски къщи, от които поголеми са на Братя Симеонови, Братя Ковачеви, Братя Афталион, М. Михайлов и Сие, Пиперов–Стоянов и Сие и др. [11, с. 61-63].

Икономическата криза в страната от края на XIX и началото на XX в. оказва негативно отражение върху незакрепналите още кредитни дружества. Така в Лом дружество “Богатство” успява да увеличи основния си капитал до 300 000 зл. лв. Другото ломско дружество “Економия”, което се занимава главно с кредитиране на земеделските стопани в района, въпреки че притежава капитал от 125 000 зл. лв., през 1902 г. започва процедура по ликвидация. Във Видин пък по същото време не съществуват никакви подобни дружества само местният клон на БНБ извършва и кредитиране на местните жители [8, с. 26]. По-успешно се развиват кредитните дружества в Свищов и Никопол. На 1 януари 1896 г. Свищовското спестително акционерно дружество разполага с капитал от 814 526 зл. лв., а на 1 януари 1897 г. - с 999 483 зл. лв. Второто спестително акционерно дружество в града - “Дунав”, създадено през 1894 г., увеличава капитала си за същото време от 306 359 зл. лв. на 434 592. Капиталът на Никополското дружество за 1896-1897 г. нараства от 161 687 на 268 763 зл. лв. [16, с. 30-31]. Но и на тези дружества кризата оказва влияние. Така в началото на XX в., през 1902 г., активите на I Свищовско спестовно акционерно дружество намаляват на 134 000 зл. лв., а на Свищовското дружество “Дунав” - на 371 485 зл. лв. [20, с. 30].

В Силистра през 1896 г. се открива още едно спестовно акционерно дружество - “Втора бъднина”, с наличен капитал от 82 774 зл. лв. [18, с. 33]. В следващите години в града действат общо 4 спестовни акционерни дружества. Другите три имат съответно капитал: “Бъднина” - 909 378 зл. лв., “Напредък” - 163 639 зл. лв. и “Св. Георги” - 45 447 зл. лв. [19, с. 31]. През 1902-1903 г. функционират само “Бъднина” (с капитал 465 000 зл. лв.) и “Напредък” (с капитал 393 500 зл. лв.) [12, с. 60].

През 1895 г. Ломското спестовно дружество “Богатство” решава да продължи дейността си за срок от още 10 години. За целта е изработен нов устав, съдържащ 69 члена. Основният капитал на дружеството се определя на 500 000 зл. лв., разпределен на 5000 акции по 100 зл. лв. едната. По време на кризата капиталът е намален до 300 хил. лв. (1898 г.).

През 1894 г. чиновниците Петър Ередински, Георги Шекерджийски и търговецът Лозан Иванов основават в Лом Спестовно акционерно дружество “Економия”. Основателите на това дружество поддържат близки връзки с търговската къща “Евлоги Георгиев” в Браила. Дружеството открива големи магазини във Видин, Ново село, Лом и Долни Цибър. През 1897 г. то се преименува в “акционерна банка” с основен капитал 125 000 зл. лв. Но от 1899 г. кризата започва пагубно да се отразява на “Економия” и през 1903 г. тя е ликвидирана.

На 22 декември 1896 г. по инициатива на агронома Ал. Вълчев се създава Ломско околийско акционерно спестовно земеделческо дружество “Орач”. През 1898 г. дружеството се преобразува в кооперативно. В първите години от съществуването си дружеството се развива добре и през 1900 г. открива свой клон във Видин. Поради неумение и недобросъвестност от страна на членовете на управителния му съвет скоро финансовите операции на “Орач” го довеждат до фалит. Председателят Ал. Вълчев е даден под съд, но е оправдан. Така в началото

на новия ХХ в. в Лом остава да развива дейност единство кредитното акционерно дружество "Богатство" [25, с. 187-189].

На 2 май 1910 г. във Видин се създава Кооперативно дружество за откриване на кредит с непостоянен капитал, което наричат "Видинска популярна банка" [6]. Тази банкова институция работи с голям успех в продължение на 30 години - до 1940 г. Първата година от съществуването си банката приключва със скромната печалба от 217 зл. лв. На следващата година оборотът ѝ достига до 612 647 зл. лв., а печалбата - 1100 зл. лв. [22, с. 676].

През първото десетилетие на ХХ в. във връзка със стопанския подем, който преживява страната, в Русе банково-кредитното дело бележи своеобразен апогей. Най-голяма роля в икономическото развитие на града и региона наред с клоновете на БНБ и БЗБ имат БТБ и Кредитно акционерно дружество "Гирдап". След тях се нареждат Русенската скontoва банка и клонът на софийската Кредитна банка. На русенския кредитен пазар работят също клоновете на Балканска банка и Българска генерална банка. Намира поле за пласменти в града и клонът на Българска ипотечарна банка.

Бързо се разраства дейността на БТБ. Банката започва да открива свои агенти в другите по-големи български градове. Още през 1901-1902 г. тя открива агенти във Варна и Бургас, които през 1909 г. получават статут на клонове. От 1 юли с.г. е открита агенция в Габрово, а от 1 януари 1910 г. – клон в София. Малко по-късно се открива клон и в Пловдив [4, л. 89, 91; 21, с. 26].

На извънредно събрание на акционерите на БТБ на 7 ноември 1910 г. се взема решение основният капитал на банката да се увеличи от 2 800 000 на 5 000 000 зл. чрез емитиране на 2200 нови акции по номинал 100 зл. лв. едната. След тази мярка курсът на акциите както от новата емисия, така и на тези от предишните, бързо се повишава, което показва доверието на обществото към стабилността на БТБ. Извънредно събрание на акционерите на Кредитно дружество "Гирдап", проведено на 14 ноември с. г., решава то да се преименува на Българска кредитна банка "Гирдап" и да увеличи основния си капитал от 1 500 000 зл. лв. на 2 000 000 зл. лв. Към акциите на Банка "Гирдап" също има повишено търсене и тя открива свои клонове във Варна, София и Ямбол и агенти в Силистра и Добрич.

Русенска скontoва банка е акционерно кредитно предприятие, което започва своята дейност на 1 януари 1911 г. с основен капитал от 250 000 зл. лв., който възнамерява в близко време да увеличи до 500 000 зл. лв. В Русе много по-слаба дейност развиват Акционерното сиромашко спестовно дружество "Благодетел" и Акционерното спестовно дружество "Економия". Дори второто дружество постепенно намалява операциите си и видимо върви към ликвидация.

В Силистра успешно действа Акционерното кредитно дружество "Съединение" с капитал от 200 000 зл. лв. Тук по-значим напредък отбелязва новата, намираща се в организационен период Банка "Дели-Орман", която има заявен основен капитал от 100 000 зл. лв. [13, с. 56-59; 21, с. 26, 28].

В навечерието на Балканските войни Русе се оформя като един от най-големите банкерски центрове в страната. Действащите в града банки или банкови клонове са: БНБ, БЗБ, БТБ, "Гирдап", Русенска банка, Генерална банка, Балканска банка, Кредитна Банка, Русенска скontoва банка, "Д. А. Буров и Сие", Хаим Калми, Мамо Калми, Акционерно сиромашко спестително дружество "Благодетел", Еврейска популярна банка, Майер Афталион [14, с. 49]. Банковите институции в града имат не само регионално, но и национално значение за развитието на кредитната система в страната. Това потвърждават данните и от по-долу изложената таблица.

По-значими банки и кредитни дружества в крайдунавските градове към
31 декември 1912 г. [2, с. 510-512]

Банки и дружества	Седалище	Капитал		Печалба за 1912 г.
		Уставен	Внесен	
Ломско акционерно дружество "Богатство"	Лом	300 000	300 000	47 141
Българска търговска банка	Русе	5 000 000	5 000 000	407 471
Българска кредитна банка "Гирдап"	Русе	2 000 000	2 000 000	359 671
Русенска сконтова банка	Русе	600 000	600 000	36 000
Русенска банка	Русе	300 000	90 000	665
Акционерно кредитно дружество "Съединение"	Силистра	200 000	200 000	30 564
Акционерно дружество банка "Дели-Орман"	Силистра	100 000	71 625	3110

Някои от русенските банков институции още в края на XIX в. осъществяват наченки на срастване на банковия с промишления капитал. Като пример могат да се посочат отношенията между БТБ и Застрахователно дружество "България", кожарската фабрика "Пенков-Попов" и Акционерното дружество "Труд" за производство на керамични изделия в Русе, които връзки датират още от 1895 и 1897 г. Пак в тази насока могат да се отбележат близките отношения между Банка "Гирдап" и Застрахователно дружество "България", датиращи още от 1891 г. Но по-активно формирането на финансов капитал у нас започва от средата на първото десетилетие на XX в. Един от неговите най-големи центрове се явява БТБ, около която в навечерието на Балканските войни се наброяват вече няколко "дъщерни" или сродни индустриални, кредитни и застрахователни предприятия. През 1909 г. БНБ получава облиги по Закона за насърчение на местната индустрия за основаване на текстилна фабрика в Демиров хан (в землището на с. Нейковци), Тревненско. През 1912 г. банката взема участие в капитала на "Първо българско анонимно акционерно дружество за книжно-мукавено производство", което има фабрика в Княжево. Друго сродно предприятие е машинна фабрика "Мюлхаупт и Сие" в Русе, където един от главните акционери е Ив. Д. Буров, редовен член на управителния съвет на БТБ. Фабриката работи с малък капитал - само 150 000 зл. лв., но получава големи кредити от банката. По линия на Банка "Д. А. Буров и Сие" в кръга на сродните предприятия на БТБ влиза и мелница "Гиран" в Горна Оряховица. Сродно на банката е и Акционерно дружество "Постоянство", основано в Русе през 1905 г., което притежава химическа фабрика за рапично масло и вакса. Банката има интереси и в памукотекстилната фабрика "Принц Борис" във Варна и акции в новосъздаващите се банки у нас с чуждестранно участие.

Като друг, по-малък център на финансов капитал в страната, се явява Банка "Гирдап". Тя е инициатор за основаването на Софийска банка (1906 г.). Участва в капитала на дружество "Труд" в Русе. Нещо повече - "Гирдап" се изявява като крупен предприемач. Тя взема търга за строеж на жп линията Левски-Свищов и ред други обществени строежи до Балканските войни [23, с. 96-102].

Изложеното до тук дава основание да се направи извода, че силното развитие на банково-кредитното дело в Русе спомага градът, да се издигне като най-голям търговски и индустриален център на крайдунавска България. Доста по-слабото разгръщане на банково-кредитната система в останалите крайдунавски градове е главната причина за техния значително по-бавен социално-икономически напредък.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Буюклиева, М., Д. Колабашев. Ценни източници за банковото дело в Русе (1881-1947). – В: Известия на Държавните архиви, 29, 1975.
- [2] Георгиев, В., Ст. Трифонов. История на българите 1878-1944 в документи. Т. 1. Част първа. С., 1994.
- [3] Доклад до Негово Величество Фердинанд I цар на българите по случай 25-годишнината от възшествието му на българския престол от Министерския съвет 1887-1912. С., 1912.
- [4] Държавен архив (ДА) – Русе, ф. 200К, оп. 1, а.е. 1.
- [5] ДА-Русе, ф. 548, оп. 3, а.е. 1.
- [6] Държавен вестник, №109, 24 май 1910.
- [7] Изложение на Видинския окръжен управител за състоянието на Видинския окръг през 1889 г. Видин, 1889.
- [8] Изложение за състоянието на Видинското окръжие през 1901/1902 г. Видин, 1902.
- [9] Изложение за състоянието на Ломското окръжие през 1890-1891 г. Лом, 1891, с. 26.
- [10] Изложение за състоянието на Ломското окръжие през 1891/92 г. Лом, 1892.
- [11] Изложение за състоянието на Русенския окръг през 1896-1897 г. Русе, 1897.
- [12] Изложение за състоянието на Русенския окръг през 1902-1903 г. Русе, 1903.
- [13] Изложение за състоянието на Русенския окръг през 1910-1911 г. Русе, 1911.
- [14] Изложение за състоянието на Русенския окръг през 1912-1914 г. Русе, 1914.
- [15] Изложение за състоянието на Свищовския окръг през 1889 г. Никопол, 1889.
- [16] Изложение за състоянието на Свищовското окръжие през 1896-1897 г. Свищов, 1897.
- [17] Изложение за състоянието на Силистренското окръжие през 1891-1892 г. Силистра, 1892.
- [18] Изложение за състоянието на Силистренското окръжие през 1896-1897 г. Силистра, 1898.
- [19] Изложение за състоянието на Силистренското окръжие през 1899-1900 г. Силистра, 1900.
- [20] Изложение за състоянието на Търновското окръжие през 1901-1902 г. Търново, 1902.
- [21] Йорданов, Д. Капиталите на българските акционерни дружества в навечерието на Балканската война. С., 1914.
- [22] Йоцов, Й. Градът на завоя. Книга за Видин и достойните му граждани. Видин, 2008.
- [23] Натан, Ж., Л. Беров. Монополистическият капитализъм в България. С., 1958.
- [24] Петдесет годни "България". Първо българско застрахователно дружество 1891-1941. С., 1942.
- [25] Попов, Д. Град Лом и околността му. Економическо развитие с кратки географски и исторически бележки. Лом, 1927.
- [26] Попов, К. Стопанска България през 1911 год. Статистически изследвания с 134 графически приложения. С., 1916.
- [27] Расправа за ходът на работите в Видинския окръг през 1890/91 г. Видин, 1891.

[28] Стателова, Ел. Политика, партии, печат на българската буржоазия 1909-1912. С., 1973.

[29] Стопанска история на България 681-1981. С., 1981.

За контакти:

Доц. д-р Любомир Златев, Катедра “Педагогика, психология и история”.
Русенски университет “Ангел Кънчев”, Тел. 082-894-158, е-mail:
Lubomir_Zlatev@mail.bg

Докладът е рецензиран.